

Pospíšil, Ivo

Lermontov jako projekční plocha z dvojí perspektivy

Новая русистика. 2016, vol. 9, iss. 1, pp. 59-70

ISSN 1803-4950 (print); ISSN 2336-4564 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135677>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Lermontov jako projekční plocha z dvojí perspektivy

Ivo Pospíšil

(Brno, Česká republika)

[маргиналии]

Alexandr Anatol'jevič Karpov (roč. 1951), vedoucí katedry dějin ruské literatury Filologické fakulty v Sankt-Petěrburgu, a Marija Naumovna Virolajnen (roč. 1954), vedoucí oddělení puškinologie Institutu ruské literatury (Puškinskij Dom) tamtéž, oba specialisté na ruskou literaturu, zvláště poezii, editovali rozsahem i obsahem vsutku reprezentativní sborník vydaný k 200. výročí narození Michaila Jurjeviče Lermontova (1814–1841). Onen rok 2014 se konala řada konferencí a byla vydána řada publikačních výstupů, z nichž dva zde komentované tvoří zvláštní komplementární i protikladný celek [KALOH VID 2015, VIROLAJNEN, KARPOV 2015]. Proto jsme je vybrali, i když nebudeme ignorovat ani jiná díla z poslední doby ani tradice lermontovovského bádání, neboť i zde často platí, že *nihil novi sub sole* a někdy se skutečně objevuje objevené nebo se jinými, jakoby sofistikovanejšími slovy, která „jsou v diskurzu“, vyjadřuje něco už vícekrát napsané.

Nejprve malé preludium. V roce 2004 vyšla kniha ruského odborníka na ruskou klasiku, zejména charakterologii, který však nebyl do prvního, petěrberského sborníku přizván, Sergeje Vladimiroviče Savinkova o Lermontovově tvůrčí logice.¹ Voroněžský literární vědec se zaměřuje nejen na téma člověka v literatuře, tedy na postavu autora, ale i na literární postavu jako takovou, která nezřídka bývá nazývána hrdinou. V jeho tvorbě se k nám vrací v jiné, řekl bych dokonce ve zcela jiné podobě desetiletí potlačované psychologické úsilí ruské literární vědy, které se od A. A. (O. O.) Potebni přes jeho žáky, zejména Ovsjaniko-Kulikovského a dále skrze experiment Lva Vygotského přece jen dostalo na práh 21. století. Je to pojetí poučené z „pečlivého čtení“, psychoanalýzy, archetypální kritiky, ale také překvapivě z fenomenologie

1 [SAVINKOV 2004a]. Práce byla roku 2001 podána jako doktorská disertace, autoreferát viz [SAVINKOV 2004b]. Viz naši rec. [POSPÍŠIL 2008].

a hermeneutiky (jak známo, měly i své autochtonní ruské varianty) i krajního francouzského strukturalismu. Aby autor jasně ukázal a vyostřil úkol, který si dal, srovnal svoji monografii o Lermontovovi, k němuž ho dovedlo místo jeho dětství Stavropol a voroněžský profesor Boris Udodov, odkazuje ke knize I. Z. Sermana [SERMAN 1997]. Zatímco Serman ze zkoumání vylučuje 300 veršů, 12 poém a dramát, neboť se nestaly faktem literatury (jako věci učednické), pro Savinkova jsou velmi důležité, neboť on nesleduje Lermontova ve sféře toho, co se pak nazvalo literaturou, ale právě to, jak se Lermontov v literatuře utvářel a v tom není možné ignorovat žádný text. Jde mu tedy o to, jak autor vtěluje do světa literatury svět svůj, jde mu o to, jak se vyvíjela jeho osobnost v literatuře a jak literatura zase měnila jeho.

Nelze Savinkovovi upřít jednak fenomenální textovou i jinou znalost Lermontova, jednak důslednost a původnost jeho metody, která umožňuje vidět Lermontova v jeho existenciální genezi a interakci s vlastním dílem. Nicméně pojmosloví díla je komplikované, celkově je text při vši snaze rozbíhavý a nosníků, na něž by autor upevnil svou myšlenkovou konstrukci, je příliš mnoho, i když základní záměr je v mase smyslově konkrétních interpretací přece jen ještě rozlišitelný, byť poněkud v mlze. Možná to s Lermontovem nebude tak složité, s člověkem je většinou všechno jednoduché, jen je nutné najít onen prvopočátek a z něho jako dekonstruktivisté na niti vyvléci celou hroučící se stavbu osobnosti i díla. Je to však jistě úkol srovnatelný s hledáním zákonitosti nebo „logiky“ či „bezvýjimečného systému“ v přirozeném jazyce: tušíme, že jsou někde skryty, ale nevíme, jak je objevit.

Savinkovovu dílu se již dostalo v Rusku všeobecné i recenzentské pozornosti. V jednom ohlasu se uvádí i námitka jisté uzavřenosti výzkumu, jeho vymezení Lermontovem: i obyčejná interní komparatistika by objevila, že ne vše je vysloveně individuálně lermontovovské (různé motivy, např. zázračná panna), že mnoho z toho je, jak už napsáno výše, pouhá literární stylizace, která byla v dobové ruské literatuře běžná, jistě i tam je podstatná pro pochopení lidské geneze [Kol. 2006], text napsali posuzovatelé z Novosibirské univerzity).²

Myslím, že tuto knihu není možné pominout a je škoda, že se to vlastně asi stalo (pokud se nemýlím) i v tak reprezentativním díle, jaký je petěrberský sborník. Zde se sešli badatelé z města nad Něvou, ale i z jiných ruských univerzitních měst, akademie věd, ale také z různých vzdělávacích institucí, mezi nimi i několik rusistů z různých jiných zemí: k tomu se ještě vrátíme.

Svazek se dělí na pět oddílů a dvě rozsáhlé tzv. přílohy. První oddíl ne příliš obratně nazvaný *Poetika. Problematika. Ličnost'* obsahuje osm studií. První z pera Vladimira Paperného (Haifa, Izrael) ukazuje, jak je v ruskojazyčném prostředí žije syžetologie (Sjužety Lermontova v tipologičeskoj perspektive); v tomto případě jde

2 Viz naši rec. [POSPÍŠIL 2008].

o vzájemné prolínání syžetových celků v jeho tvorbě. A. S. Januškevič (Tomsk) vychází z Genettova pojetí palimpsestu a rozlišuje u Lermontova palimpsest schillerovský a byronský – jistě bychom našli další, ale dosti bych zpochybnil již poněkud v tomto významu obehnané slovo „palimpsest“, jednak pro jeho módnost, jednak povrchnost a přílišnou metaforičnost, a tedy nepřesnost. K. G. Isupov (Sankt-Petěrburg) studuje Lermontovovu metafyziku (ale nedefinuje, co to přesně je, zdali filozofie obecně nebo filozofování či nedialektická filozofie, jak se tvrdívalo dříve: dá se uhadnout, že je to v tomto případě spíše „filozofování“): sleduje úvahy Pečorina a spojuje je s jeho následovníky v literatuře 20. století. O „ideálním setkání“ Lermontova a Tolstého píše O. V. Slivickaja (Sankt-Petěrburg). Není to idea nová, že mezi Lermontovem a Tolstým je vnitřní spojitost, pokusy o odpovědi na podobné otázky, že se hrabě vrací k Lermontovovým syžetům a idejím, zejména ke konstruování samostatné osobnosti, která hledá své místo ve světě. V. J. Bagno (Sankt-Petěrburg) řeší „východní /orientální odpovědi“ Lermontova. Rusko je podle autora v Lermontovových představách pokračovatelem velkých, unavených, starých civilizací Východu a Západu (Umírající gladiátor, Spor).

M. V. Stroganov (Tver) vychází z komplexu malosti. Ten byl prý u Lermontova spojen s jeho nevábným fyzickým vzhledem: řešení sporu mezi fyzickým a duševním se promítl do jeho konstruování démona, bytosti odpudivé, ale současně svými charakterovými rysy přitahující (s. 83). Lermontovovu tvorbu jako agónii romantismu chápe Michail Vajskopf (Jeruzalém): únava romantiků je jejich základní vlastnost, zejména ve finální fázi směru. Známa báseň Vychožu odin ja na dorogu... sumarizuje tuto únavu nikoli jako smrt, ale jako přechod do jiného světa. Koeditorka svazku Marija Virolajnen (Sankt-Petěrburg) spojuje Lermontovovu tvorbu s koncem tzv. zlatého věku – rozpětí pojmu v jejím použití mi není blízké. V. A. Košelev (Novgorod) zkoumá Lermontovovy syžetové abundance (izlišestva), slavný teoretik literatury V. I. Tjupa analyzuje žánrový repertoár Lermontovovy pozdní lyriky (1840–1841) a prezentuje ji jako existenciální fázi jeho vývoje, nicméně současně ukazuje, že tyto básně se ocitají mimo tradiční žánrovou typologii – tento stav nazývá „evidencí“: s tím lze souhlasit jen stěží, bylo by možné použít mnohem jednodušších pojetí (viz dále). O údajné polysensoritě Lermontovovy lyrické komunikace píše L. J. Ljapina, ale ani to není v romantické lyrice nic zvláštního.

G. V. Stadnikov (Sankt-Petěrburg) se vrací k tématu, jež se v sovětských časech příliš nekultivovalo – k básníkově „druhé vlasti“. Že je to Skotsko, je všeobecně známo, souvislost s trubadúrem/minstrelem Thomase Ercildounem (Thomas the Rhymer, 13. stol.) také to, že kořeny rodu sahají do oblasti Merseyside, ale že až do Španělska, je známo méně. Kdysi jsem v jedné studii poukázal na cizozemský původ klíčových ruských literátů, vyprovokován suverénním tvrzením ruského referujícího na kongresu MAPRJAL v Bratislavě roku 1999, že žádný cizinec nemůže pochopit

Puškina, protože je to ryzí ruský básník, jako na možnou prapříčinu podivuhodnosti jejich talentů.

Slavným „cizincem“ v luzích ruské literatury byl ovšem právě sám Alexandr Sergejevič Puškin (1799–1837); jeho portrét podle rytiny E. Getmana z roku 1822 nese stopy cizokrajného, patrně habešského (dnes někteří překvapivě říkají nigerijského) původu. Po otci pocházel ze starého ruského šlechtického rodu (Prus Radša), po matce byl Hamita (viz jeho románový fragment Mouřenín Petra Velikého). Příznačná je jeho povahová nevyrovnanost kolisající od hluboké deprese k prudké euforii, temperamentnost a vášnivost, silná žárlivost; miluje podzim a poněkud i zimu (proslulé je období nazývané „boldinský podzim“, kdy v roce 1830 v roztouženém čekání na snoubenku omezen cholerovou karanténou na jedno místo v nižněgorodské gubernii napsal většinu svého literárního díla), nemá rád jaro a léto. Z otylého, neohrananého dítěte se stal sportovcem se značnou fyzickou odolností, milovníkem ruské parní lázně, šermířem, plavcem a střelcem: v dospělosti měřil 167 centimetrů. Tento nejruštější ruský básník byl vlastně po obou liniích cizinec a také jeho potomci dosáhli toho, po čem on prý po celý život usiloval³: dostali se z Ruska ven (jeho potomci jsou roztroušeni od Evropy po Kanadu a Havaj).

Lermontov si však byl svého skotského původu vědom; píše o něm v básni Touha (Mečta) to, že by chtěl letět daleko na západ, kde stojí hrady jeho předků. Lermontov pocházel ze starého skotského šlechtického rodu Learmont(h)ů, z něhož byl i známý Thomas Learmont of Ercildoune, legendární Thomas the Rhymer skotských balad, proslulý minstrel. Ve skriptu již zesnulé brněnské anglistky Jessie Kocmanové Overseas Literature in English [KOCMANOVÁ 1974] najdeme pozoruhodný doklad vědomí souvislosti. Australský básník John Manifold napsal elegii na svého přítele Johna Learmontha, který zahynul za druhé světové války při obraně Kréty. V jedné sloce čteme: „Australian blood where hot and icy meet / James Hogg and Lermontov were of his kin“, tedy básník píše o australské krvi svého přítele, kde se setkává horko i chlad; jeho předky byl totiž Hogg (básnický samouk a současník Waltera Scotta) a Lermontov. Kdysi jsem v Edinburghu pátral po souvislostech jména a vskutku – Learmont či spíše Learmonth se vyskytuje docela často i v místních názvech (Learmonth Terrace aj.), [POSPÍŠIL 2005] po matce Turka Vasilije Andrejeviče Žukovského (1783–1852), napůl Němce, novoromantika Afanasije Feta-Šenšina (1820–1892), stejně jako Alexandra Ivanoviče Gercena/Herzena (1812–1870); jaká krev kolovala v žilách Fjodora Michajloviče Dostojevského (1821–1881) – snad tatarských předků z Litvy – nebo Antona Pavloviče Čechova (1860–1904) – se můžeme jen domýšlet. Jasnější je to v případě četných Poláků v ruské literatuře, kteří se sem dostali často v bouřlivých

3 Viz [DRUŽNIKOV 2002, DRUŽNIKOV 2003]. Viz naši rec. [POSPÍŠIL 2004].

časech, například za napoleonských válek nebo po potlačených povstáních let 1831 nebo 1863.

Švédské předky měl zase Alexandr Fomič Veltman (1800–1870), Puškinův kamarád z Moldávie, básník a prozaik (román *Poutník*, rus. *Strannik*, 1831–1832). „Poláky“ v ruské literatuře byli mj. také Alexandr Grin (1880–1932, vlastně Griniewski, jeho děd byl po porážce povstání roku 1863 poslán do vyhnanství do Vjatky), Jurij Oleša (Olesza, 1899–1960) nebo oběť Stalinových represí, triliterát (francouzský, polský a ruský) Bruno Jasenskij (Jasieński, vl. jm. Artur Zysman, 1901–1941), autor rusky psaného románu *Člověk mění kůži*, módy našich 60. let 20. století po autorově rehabilitaci. Vladimir Dal'/Dahl (1801–1872) proslul jako literát ve 30. letech 19. století povídkou *Dvornik* do sborníku naturální školy *Fiziologija Peterburga*. Ironií je, že se svými etnografickými, jazykově propracovanými povídkami a svým výkladovým slovníkem nesmazatelně zapsal do vývoje ruskosti (známá je polemika A. Solženicyna s akademikem V. Vinogradovem z 60. let 20. století a také fakt, že svou ruštinu Solženicyn odvozoval právě z tohoto nejruštějšího ze všech Rusů, který si říkal Kozák Luganskij), ačkoli sám byl dánského původu.

Autoři monografického svazku se k těmto otázkám ještě vícekrát vrací. Také cizinci jsou přispěvateli, např. Katerina Graziadei (Siena) píše o italských spojitostech Lermontovovy lyriky a její návaznosti v poezii A. Bloka, Rita Guliani (Univerista La Sapienza, Řím) zase o obraze Říma v jeho tvorbě a trochu jednoduše ho spojuje s představou úpadku Západu. Souvislosti s Byronem se zabývá I. I. Burova (Sankt-Petěrburg), svěží je studie J. V. Kardaše a N. G. Ochotina o „rajském ptáčkovi“ v „Lermontovově básni Nadežda (spojitosti s J. Miltonem, G. G. N. Byronem a J. Keatsem); interpretací básně Vetka Palestiny se zabývá S. A. Fomičev (Sankt-Petěrburg). David Powelstock, jenž se na Brandeis University v Massachusetts zabývá kromě ruské také moderní českou literaturou pojednává – poněkud „ruskou artikulací“ – o lyrickém subjektu; posunem strukturní sémantiky v básnickém překladu známých Goethových básní se zabývá Matthias Freise (Göttingen), ale není to příliš objevené. K. A. Rogova (Sankt-Petěrburg) píše o Lermontovově básni Valerik a jeho řečové organizaci; podobně M. R. Nenarokova (Moskva) analyzuje báseň *Listok* v kontextu evropské tradice květinové mluvy, J. O. Larionova (Sankt-Petěrburg) zkoumá napoleonskou legendu od Puškina k Lermontovovi jako linii kompromitační, velmi dobře argumentovaná je studie T. A. Savos'kinové (Izmail, Ukrajina) o Bulgarinových ohlasech Lermontovovy tvorby (s F. V. Bulgarinem se v Rusku „roztrhl pytel“; dříve to nešlo, ale je to zase umělé, módní..., stejně jako někdejší mlčení...). J. M. Prozorov komentuje Lermontovovy „junkerské“ poémy, tématem, jenž se nabízelo a nabízí a o němž se nejednou psalo, je Lermontov a Alfred de Vigny (T. V. Sokolova, Sankt-Petěrburg); A. M. Rančin (Moskva; kromě univerzity je také pracovníkem Ruské akademie národního hospodářství při úřadu prezidenta Ruské federace) píše o struktuře a symbolice poémy *Mcyri*,

L. G. Frizman (Charkov) analyzuje v Lermontovovi židovské téma a ukazuje, jak se toto téma, jež zde není nijak silné, prolíná s jinými (např. s vyhnanstvím); západní pretexty nachází v dramatu Ispancy L. N. Polubojarinova (Sankt-Petěrburg), Carla Solivetti a Ilaria Aletto (Univerzita Roma-Tre, Řím) studují funkci poznámek v Maškarádě. Teorii verše se zabývá O. I. Fedotov (Moskva): konkrétně jde o sedmi- verší v strofickém repertoáru Puškina a Lermontova. O. N. Grinbaum (Sankt-Petěr- burg) studuje borodinskou strofu Lermontova v epicentru poetiky a matematické estetiky. Zajímavá je práce S. A. Matjaše (Orenburg) o přesazích (enjambment) v Lermontovově verši; důležitým, leč zanedbávaným tématem jsou cizojazyčná slova (I. A. Pilščikov, Moskva); básnickou gramatikou se zabývá F. N. Dvinjatin (Sankt-Peter- burg), recepcí Lermontova v lyrice A. Apuchtina zase O. S. Laletina (Sankt-Petěr- burg), dějiny lermontovovské versologie zkoumá J. V. Chvorostjanova (Sankt-Petěr- burg).

Důležité místo v objemném svazku má Lermontovova próza. S. G. Bočarov (Moskva) ukazuje Lermontova jako počátek cesty k Dostojevskému, tedy obrazně řečeno, od Pečorina k Stavroginovi, ale je to příliš přímočaré a ahistorické. Charakterologií (romantický hrdina, hrdina naší doby, zbytečný člověk) se zabývá J. J. Dmitrijeva (Moskva), narativní konstrukci analyzuje I. E. Vasiljeva (Sankt-Petěrburg), ale podle mého názoru nevyužila v případě Hrdiny naší doby řady možností, jež dnešní naratologie nabízí; koeditor A. A. Karpov (Sankt-Petěrburg) pečlivě sleduje „literární pozadí“ Hrdiny naší doby (ale jen fragmentárně – je toho mnohem víc), stín Fadděje Bulgarina se nám zase vrací v práci N. N. Akimovové (Sankt-Petěrburg). Když jsem o Bulgarinovi psal v 80. letech 20. století⁴, nikdo z Rusů – snad kromě Jurije Manna – na to tehdy ani nezareagoval, to až od 90. let. Opravdu se ukazuje, že tato poněkud temná postava, důležitý a hodně emblematický jev složitých rusko-polských vztahů, byla v ruské literatuře a jejím vývoji z hlediska poetologických impulsů – nehledě na dosud přetrvávající opovržlivé anebo alespoň snižující postoje – takřka klíčovou. Od O. S. Muravjovové (Sankt-Petěrburg) se dovídáme o ruském reflektujícím hrdonovi, ale to jsou takřka všechny významnější postavy ruské klasiky; vizuální recepcí v Lermontovově Hrdinovi naší doby se zaobírá S. K. Kazakovová (Moskva), kavkazskou přírodou tamtéž zase Andrea Meyer-Fraatz (Jena); A. B. Krinicyн demonstruje spojitost s Ch. R. Maturinem; mezi dalšími studiemi najdeme souvislosti francouzské etikety, téma kouzelníka a cara, Pečorin v pravoslavné antropologii (Natalia Vidmarović, Záhřeb), moskevská, u nás dobře známá badatelka A. V. Zločevskaja prezentuje srovnání Hrdiny naší doby a Stepního vlka Hermanna Hesseho (kompozičně narativní modely, motivická stavba, princip puzzle, znaky metarománu).

4 Viz naší studii [POSPÍŠIL 1988]; později k nim přibýly studie [POSPÍŠIL 1993, POSPÍŠIL 1998a]; v tisku je práce [POSPÍŠIL (2016)].

V oddíle o problémech recepce najdeme věci obvyklé i nečekané: B. F. Jegorov (Sankt-Petěrburg) ukazuje na hodnocení Bělinského, jinde se setkáváme s lermontovskou inspirací u Gogola, jinde je Lermontov u slavjanofilů, je tu i studie srovnávající Pečorinův deník (Žurnal Pečorina) s dobovým deníkem naspaným podle jeho vzoru (L. A. Orechova, Krym), K. J. Zubkov (Sankt-Petěrburg) uvažuje o sepětí Lermontova a jeho epigrafu k Apollonovi Grigorjevovi; Karine Alaverdjan (Brusel) zkoumá francouzštinu v dílech Lermontova a Lva Tolstého, nemůže zde chybět ani Lermontovovo mytopoetické universum (S. D. Titarenko, Sankt-Petěrburg). Moderny se dotýká příspěvek N. P. Lebeděnka (Izmail, Ukrajina), Lermontovem a V. Rozanovem se zabývá Rainer Grübel (Oldenburg). O Čerepanovová hodnotí démona Lermontova a Vrubela. Blokovanou práci na novém vydání Lermontova těsně před jeho smrtí, kdy na něm spolupracoval s B. Ejchenbaumem, analyzuje O. A. Kuzněcovová (Sankt-Petěrburg). N. A. Karpov (Sankt-Petěrburg) ukazuje na vztah modernistů kolem časopisu Satirikon k Lermontovovi, Lermontovovi v poezii Osipa Mandelštama se věnuje J. B. Orlickij (Moskva), Lermontova v ruské emigraci, hlavně mladší generace, si všímá Marija Rubins (Londýn), intertextualitou ve vztahu k současné literatuře se zabývá řada autorů (román Geroj inogo vremeni Borise Akunina/Čchartšvili, autor A. D. Stěpanov, Sankt-Petěrburg). Brněnská rusistka Danuše Kšicová se vrátila k své dávnější studii o Lermontovovi a Nietzscheovi: její studie patří k nejlepším, je kompaktní a neradikální, badatelsky obezřetná.

Exkurs: během pobytu na leedské univerzitě v roce 1973 jsem se zabýval problematikou anglického romantismu pro účely tzv. ročníkové práce o filozofických aspektech tvorby Byronovy a Lermontovovy u tehdejšího pracovníka katedry rustistiky (Department of Russian Studies) pana Fostera. Byl to zjevně člověk bez titulů, ale o literatuře hodně věděl. Daroval mi reprint prvního vydání Byronova Vězně chillonského (The Prisoner of Chillon) a Lermontovovu koncepci nadčlověka mi vylíčil na pozadí anglického romantismu. Po mnoha letech jsem subsumoval i noosféru Teilharda de Chardin a psal jsem o ní v souvislosti s moderní ruskou sovětskou mytologickou prózou.⁵ Tam se tyto otázky vracejí s nebyvalou naléhavostí, takto dokládající, že vše, co bylo v literární vědě už řečeno, se znovu připomíná a opakuje v podobných nebo jiných souvislostech a s jistými posuny. Kromě „recepčních“ studií, jako Lermontov v Izraeli, francouzské překlady, zejména Schloezerův⁶, německé překlady básně Vychozu odin ja na dorogu, rané italské překlady, překlady do

5 Úvahy o této literatuře roztroušené po různých periodikách 70.–80. let 20. století jsem potom koncentroval do studií a reflexí, knižně pak alespoň něco do svazku Spálená křídla. Malý průvodce po české recepci ruské prózy 70. a 80. let 20. století [POSPÍŠIL 1998c]. Ze studií: [POSPÍŠIL 1980, POSPÍŠIL 1998b], [BĚLORUSEC 1988] (překlad eseje o mytologii a moderní literatuře); první česká recenze: [POSPÍŠIL 1976, POSPÍŠIL 1981, POSPÍŠIL 1992].

6 Viz moji recenzi na německou edici [POSPÍŠIL 2006].

japonštiny a kazaštiny, tu najdeme podle mého soudu – alespoň pro české prostředí – zásadní studii N. K. Žakovové o českém překladu Démona z pera Milana Dvořáka z roku 2012. Je to studie kritická, ale uznalá. Autorka, která je u nás známa z řady studií a konferencí, ukazuje, kterak z Lermontovovy básně v překladu mizí orientální kolorit, jednak z nepochopení, jednak možná jako součást záměru recepce Démona co nejvíce zjednodušit: „Итак, последний чешский переводчик поэмы Лермонтова ‚Демон‘ сознательно отказывается от воссоздания ее восточного колорита [...] у Дворжака мы не чувствуем восточной специфики – особого мироощущения, взгляда на мир, что ведет к искажению авторского замысла...“ (s. 887). Jde o závažnější věc, než si možná my i autorka myslíme, zejména v jejím emblematickém přesahu: deformovanou představu o ruské literatuře dostává dnešní čtenář komplexně; vybrané autory, vybraná díla, zde tedy i mírně expurgované texty, určitá překladatelská interpretace. Rusko a Rusy vidíme tak, jak je chceme vidět, nikoli tak, jací skutečně jsou – to platí i o ruské literatuře; vybírá se to, co je příjemné těm, kteří o překládání a vydávání rozhodují. Měli bychom autorce za tuto reflexi poděkovat, když už české prostředí jako celek jí samo nebylo schopno.

Další studie se týkají např. cizích textů u Lermontova, topologie jeho života a díla (místa spjatá s Carským Selem) apod. Vynikající studií přispěl V. B. Katajev, především vůdčí ruský čecholog současnosti, když popsal vztah Lermontova a Moskevské univerzity; Lermontov studium ukončil, resp. byl vyloučen, ale její profesori a studenti se jím nejvíce zabývali. Vzhledem k tematice Lermontovova díla je pozoruhodná studie T. Megrelišvili (Tbilisi) o reflexi básníka v gruzínské rusistice. Působivé jsou reflexe německé překladatelky (ale hlavně Dostojevského, pocházela z baltských, liflandských Němců) Less (Elisabeth) Kaerrick (1886–1966) a vzpomínky Erika Ezriče Najdiče na Borise Ejchenbauma, proslulého lermontovologa, jehož žákem Najdič byl.

Sborník k Lermontovovu výročí je reprezentativní kvantitativně a poněkud i kvalitativně, i když zde by se dalo hovořit spíše o nevyrovnanosti a místy slabší inspirativnosti a původnosti. Ti jsem si uvědomil například při čtení o Démonovi: můj brněnský učitel Jaroslav Mandát (1924–1986) napsal disertaci o redakcích poémy (Literaturnaja istorija „Demona“ Lermontova, rukopis, 1949). Jinak řečeno: mnohé z témat a problémů, jež svazek přináší, již bylo v minulosti zkoumáno a to nikoli jen v Rusku nebo SSSR. To jsem si zopakoval na rusistické konferenci ve Varšavě v prosinci 2015, kdy jsme museli z ruské strany vyslechnout to, jak nám nevědomým objevují ruský „stříbrný věk“; po tom všem, co o ní ve 20. století napsali a co z ní i editovali západoevropští, skandinávští a američtí rusisté a v 60. letech 20. století také naši rusisté.

Některé studie trpí módním balastem tzv. diskursů: patří k nim i „palimpsest“ v genettovském významu, neustálé odkazy na tzv. západní teorie, z nichž některé jsou už vyčpělé, a především slabší účast rusistického zahraničí (Němci, Italové,

Japonci, Američané, ze slovanských zemí jen zmíněná badatelka z Brna), celá střední Evropa jako by zmizela z rusistické mapy. Název svazku je nenápaditý, také vnitřní členění neoplývá originalitou, stejně jako řada příspěvků. Kvalitativní rozdíly tu jsou a snažili jsme na ně upozornit mírou zájmu. Prezентuje se tu především druhá ruská metropole a její dvě instituce (Puškinský dům RAN a univerzita), Moskva je přítomna slaběji a snad i neadekvátně, najdeme tu však zajímavé příspěvky z jiných míst Ruska nebo bývalých republik SSSR. Co sborník signalizuje? Co je tedy nyní v centru pozornosti bádání o Lermontovovi? Lze říci, že kromě „povinného“ bádání o jeho poezii a versologii, je to především próza, v níž se Lermontov stal předchůdcem ruské prózy skutečně zlatého věku, za který pokládám spíše jen ruský realismus a ruský román. Spjatost s Tolstým byla leckde analyzována nebo alespoň naznačena. Bohužel nemůžeme ve svazku postřehnout žádnou dominantní intenci, zacílení, je to spíše shromáždění heterogenního materiálu, málo holismu a nových metodologií a témat. Účast cizinců je spíše zastupitelská v tom smyslu, aby tam někdo takový byl a zaznělo jeho téma: Rusové tak rádi slyší, jak je jejich velikán čten a překládán v zahraničí, ale nemyslí si, že by tam někdo mohl s něčím novým – skutečně badatelsky – přijít. Nicméně i tu se objevila komparativní témata. Z toho vyplývá, že zde nebyla představena ani jedna celistvá neruská koncepce Lermontova. Přínosem, jak již uvedeno, byla účast badatelů z „provinčních“ institucí, kam se vždy ubíraly ty nejlepší mozky ruské rusistiky. Celkově je však pro mě tato edice zklamáním, i když ne úplným – intertextualita je podle mě málo. Ve svazku chybí jakýkoli rejstřík, jmenný i věcný, v ruských edicích – jako vždy – při absenci kontaktních údajů o autorech – je těžké identifikovat jejich pohlaví a u cizinců správné napsání jejich jmen, ale naštěstí je tu znalost rusistické obce a blahodárny internet. Nehledě na kritické připomínky, někdy i ostřejší, je dobře, že svazek vyšel a že si ruští badatelé uvědomili důležitost tématu a pokusili celou problematiku z dnešního pohledu sumarizovat – výsledek sice neodpovídá očekávání, ale i tak je přínosný.

Druhý text vytvořili slovinští rusisté z Mariboru, což je dle významu druhá slovinská univerzita, ale celková koncepce sborníku i ráz jednotlivých příspěvků se od ruské edice odlišuje sympatickou hutností, koncizností, řekl bych elegantností výkladů, pružností interpretací. Autoři jako by se zabývali okrajovými tématy, margináliemi, periferií lermontologie, ale snad právě proto se jim často dařilo vrhnout na dílo básníka, prozaika a dramatika nové a ostré světlo. Jestliže v ruském sborníku zůstal Lermontov tak trochu monumentem, zde byl oživen ohlasem, jenž ho různě natáčel: tak to uvedla i editorka Natalia Kaloh Vid, když psala o evropské dimenzi Lermontova a jeho zprostředkující kulturotvorné roli.

První oddíl je překladatelský. Tatjana Jurčenko z Lermontovova muzea v Pjatigorsku se zabývá velmi zajímavou osobností překladatele básně Vychozu odin ja na dorogu Siegfrieda von Vegesacka (1888–1974). Jeho dramatický osud a původní a překladová

[маргиналии]

literární tvorba by si zasloužily hlubší pozornosti, k níž autorka u vědomí rozsáhlé pozůstalosti v bavorském Weißensteinu vyzývá. Marko Jesenšek analyzoval různé slovinské překlady slavné básně Plachta (Na obzoru plachta bílá...). Blaž Podlesnik z Lublaně se zabýval překladem poémy Špital, nápaditá je lingvistická analýza chorvatského překladu Hrdiny naší doby: vyzývá k novému, vsutku adekvátnímu překladu. Autor těchto řádků přispěl studií o novém českém výboru z Lermontova mladého brněnského rusisty Jakuba Kostelníka (roč. 1982), v níž spojil jeho vlastní básnické dílo a specifikum jeho překládání s aktualizačním přesahem Lermontovova poselství. Alenka Jensterle Doležalová psala o české recepci Lermontovova díla, kulturními specifiky Bely z Hrdiny naší doby se zabývá trojice mladých badatelů z Mariboru. Ana Marić a Nina Šimanovič pojednávají o slovinských překladech Démona. Vynikající jsou studie Jasminy Vojvodič (Záhřeb) o hraničních/mezních prostorech v Lermontovově Hrdinovi naší doby a Míhy Javornika z Lublaně o Démonovi, jehož poetiku vidí jako druhdy náš Emanuel Frynta. Natalia Vidmarovič (Záhřeb) a Ljudmila Dorofejeva (Kaliningrad) zkoumají tvář a masku v Maškarádě. Anna Jakovljevič Radunović srovnává cykly Lermontova a Odojevského. Současnou inscenací Maškarády v Rijece se zabývá Katja Bakija (Dubrovnik). Po překladatelské a literárněvědné oddílu přináší oživení oddíl filmový (Ivana Peruško, Záhřeb) a comicsový (Irina Antanasjevič, Bělehrad). Finis coronat opus: závěr patří editorce (Natalia Kaloh Vid), která srovnává Lermontovova a Vrubelova Démona (podobně jako jedna studie v uváděném ruském sborníku). Celkově je slovinský svazek sice méně reprezentativní, ale dynamičtější, pružnější, akčnější; přináší řadu podnětů, i když se pohybuje na tematické periferii – ale jak to tak bývá, ta se obvykle stává novým centrem, uvádí recepční práce do pohybu, umožňuje i tradiční ohnisko nahlížet z jiné pozice.

Na základě dvou knih nelze dělat obecné závěry o stavu bádání o Lermontovovi. Nicméně přesto je tu signál toho, že se k jeho dílu různé generace různých národů vracejí: často objevují již objevené, jindy posunují důrazy, málokdy posouvají bádání metodologicky jinam. Lermontovovo dílo k tomu však poskytuje materiálu dostatek, i když sám básník tvořil vlastně jen několik let.

Literatura:

- Kol. (2006): *Vozvraščajas' k sporam o Lermontove*. In: Filologičeskije zapiski, Voronež, s. 292–296.
- BĚLORUSEC, A. (1988): *Zájem o nekonečno*. Světová literatura 1988, č. 3, s. 217–228.

- DRUŽNIKOV, J. (2002): *Knigi i sud'ba. Rekomendatel'nyj bibliografičeskij ukazatel'*. Ul'janovsk.
- DRUŽNIKOV, J. (2003): *Uznik Rossii. Po sledam neizvestnogo Puškina. Roman-issledovanije. Trilogija*. Moskva.
- KALOH VID, N. (ed.) (2015): *Tvorčestvo M. Ľ. Lermontova: motivy, temy, perevody*. Maribor–Bielsko-Biala–Budapest–Kansas–Praha.
- KOCMANOVÁ, J. (1974): *Overseas literature in English: creative writing in English in some of the present or former lands of the British Commonwealth*. Pt. 1. Praha.
- POSPÍŠIL, I. (1976): *Dvě sovětské studie o mýtu (M. Ľ. Steblin-Kamenskij: Mif. Leningrad 1976. Ľ. M. Meletinskij: Poetika mifa. Moskva 1976)*. Čs. rusistika 1979, č. 2, s. 86–89.
- POSPÍŠIL, I. (1980): *Život a ideál: problémový trojúhelník (Všední příběh – Moby Dick – Mladý muž a bílá velryba)*. Universitas. Brno, č. 5, s. 46–51.
- POSPÍŠIL, I. (1981): *Roman v novellach i roman-chronika (Zametki o differenciacii ruskogo sovětskogo romana)*. Ruský jazyk 1981, č. 2, s. 49–54.
- POSPÍŠIL, I. (1988): *Problém autorského typu: Fadděj Bulgarin*. Slavica Slovaca 1988, č. 4, s. 366–384.
- POSPÍŠIL, I. (1992): *Smysl i kontext žanrovaj konvergencii mifa i chroniki*. Zagadnienia rodzajów literackich 1992, 2, 69–77.
- POSPÍŠIL, I. (1993): *Hořce ironická science fiction Fadděje Bulgarina*. Svět literatury 1993, 5, s. 22–28.
- POSPÍŠIL, I. (1998a): *Fadděj Bulgarin jako literární inspirátor*. In: ČERVENÁK, A. (ed.): *Biele miesta II*. Univerzita Konštantína Filozófa, Fakulta humanitných vied, katedra rusistiky, Nitra 1998, s. 29–44.
- POSPÍŠIL, I. (1998b): *Literární dílo jako reflexe meziliterárnosti (Anatolij Kim – Jurij Rytgev – Čingiz Ajtmatov)*. In: KŠICOVÁ, D., POSPÍŠIL, I. (eds): *Litteraria Humanitas VI*. Alexandr Veselovskij a dnešek. Brno, s. 48–59.
- POSPÍŠIL, I. (1998c): *Spálená křídla: malý průvodce po české recepci ruské prózy 70. a 80. let 20. století*. Brno.
- POSPÍŠIL, I. (2004): *Metoda Ľurije Družnikova*. Slavica Litteraria, X 7, 2004, s. 156–157.
- POSPÍŠIL, I. (2005): *Oči toho druhého („Cizinci“ v národních literaturách jako pramen hodnoty a vývojový impuls)*. In: ŠTĚPÁNEK, V. (ed.): *Slavista s duší básníka*. Sborník k sedmdesátinám Ivana Dorovského. Společnost přátel jižních Slovanů, Albert, Brno–Boskovice 2005, s. 43–54.
- POSPÍŠIL, I. (2006): *Cesty (z) ruské emigrace: Boris de Schloezer (Gun-Brutt Kohler: Boris de Schloezer, 1881–1969. Wege aus der russischen Emigration. Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte, Bählaus Verlag, Köln–Weimar–Wien 2003)*. Slavica Litteraria, X 9, 2006, s. 337–338.
- POSPÍŠIL, I. (2008): *Logika Lermontovova díla*. Novaja rusistika 2008, č. 1, s. 99–100.

POSPÍŠIL, I. (2016): *On the Margin of Genre Typology or The Hidden Pioneer of Russian Science Fiction (Faddey Bulgarin)*. V tisku.

SAVINKOV, S. V. (2004a): *Tvorčeskaja logika Lermontova*. Voronež.

SAVINKOV, S. V. (2004b): *Tvorčeskaja logika Lermontova*. Avtoreferat disertacii doktora filologičeskich nauk. Voronež. [online]. [cit. 13. 6. 2016]. <http://www.dissercat.com/content/tvorcheskaya-logika-myu-lermontova>.

SERMAN, I. Z. (1997): *Michail Lermontov. Žizn' v literature 1836–1841*. Ijerusalim.

VIROLAJNEN, M. N., KARPOV, A. A. (eds) (2015): *Mir Lermontova*. Sankt-Peterburg.

Summary

Lermontov as a Space of Projection from a Double Perspective

The author of the present critical outline comments upon two volumes published on the occasion of the 200 anniversary of the birth of Mikhail Yuryevich Lermontov. The former appeared in Saint Petersburg and was conceived as a representative, complex publication with the participation of the specialists in Russian studies both from Russia and outside Russia. As a whole, it is evaluated as a certain disappointment as it does not contain many new approaches and subjects; some studies repeat only with smaller modifications the results which have been already achieved. The latter published in Maribor (Slovenia) covers rather marginal themes, but is concise, and throws from peripheral positions a new light on several central phenomena as well. Both volumes represent an implicit appeal to new actualisations of Lermontov's heritage.

O autorovi

Ivo Pospíšil, Masaryk University,
Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies,
Brno, Czech republic, pospslav@phil.muni.cz